

Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

**SYMPOSIUM
HISTORIOGRAPHICUM
CZERCASIENSIVM**

— ❧ Том I ❧ —

присвячений 150-річчю від дня народження
Михайла Грушевського

Черкаси
2016

УДК 930 (477)
ББК 63.3 (4Укр)

Symposium historiographicum Czercasiensium = Черкаський історіографічний симпозиум /
За ред. В.Масненка. – Т. 1 (Присвячений 150-річчю від дня народження Михайла Грушевського).
– Черкаси, 2016. – 312+VI с., іл.

ISBN 978-966-353-435-0

Редакційна колегія:

Гоцуляк В. В., д-р. іст. н., проф. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Добржанський О.В., д-р. іст. н., проф. (ЧНУ ім. Ю.Федьковича)
Зашкільняк Л.О., д-р. іст. н., проф. (ЛНУ ім. І.Франка)
Земзюліна Н. І., д-р. іст. н., проф. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Івангородський К. В., канд. іст. н., доц. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Карев Д. В., д-р. іст. н., проф. (ГДУ ім. Янки Купали, м. Гродно, Білорусь)
Колесник І.І., д-р. іст. н., проф. (Інститут історії України НАН України)
Корновенко С. В., д-р. іст. н., проф. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Масненко В. В., д-р. іст. н. проф., відповідальний редактор (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Михайлюк Ю. М., канд. іст. н., доц. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Морозов А. Г., д-р. іст. н., проф. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Присяжнюк Ю.П., д-р. іст. н., проф., відповідальний секретар (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Сердженга Павел, д-р. габіліт., проф. (Жешувський університет, м. Жешув, Польща)
Синявська Л. І., д-р. іст. н., доц. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Стемпнік Анджей, д-р. габіліт., проф. (УМКС, м. Люблін, Польща)
Тельвак В. В., д-р. іст. н., проф. (Дрогобицький ДПУ ім. І.Франка)
Удод О. А., д-р. іст. н., проф. (Інститут історії України НАН України)
Шамара С. О., канд. іст. н., доц. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)

Рецензенти:

Боечко В.Ф., д-р. іст. н., доц. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Піскун В.М., д-р. іст. н., проф. (Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського НАН України)

*Рекомендовано до друку Вченої радою Черкаського національного університету
ім. Богдана Хмельницького, протокол № 4, від 23 грудня 2016 р.*

*Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці
Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом №Ф67/27-2016
Спільна історія України та Білорусі в сучасній колективній пам'яті обох народів:
компаративний аналіз*

ISBN 978-966-353-435-0

© Автори, 2016
© ЧНУ ім. Б.Хмельницького, 2016

Зміст

Вступне слово.....	5
Михайло Грушевський: постать і образ	
Пиріг Р.Я. МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ: ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬНОГО СПРИЙНЯТТЯ ІСТОРИЧНОЇ ПОСТАТІ.....	8
Удод О.А. ОБРАЗ М.С. ГРУШЕВСЬКОГО В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ.....	17
Тельбак В.В. ПОСТАТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В ГУМОРИСТИЧНІЙ КУЛЬТУРІ ЙОГО ЧАСУ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ІСТОРИОГРАФІЧНА ПРАКТИКА.....	27
Вашенко В.В. ІСТОРИК У БОРОТБІ ЗА СИМВОЛІЧНУ ВЛАДУ В СОЦІОЛОГІЇ: М. ГРУШЕВСЬКИЙ ЯК ТВОРЕЦЬ НАУКОВИХ ТРАДИЦІЙ.....	37
Масненко В.В. «ІСТОРИК – СЛУГА НАРОДУ»: САМОРЕФЛЕКСІЯ ТА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.....	56
Stępnik A. MYCHAŁO HRUSZEWSKI – POLSKA RECEPTA DORÓWKU HISTORIOGRAFICZNEGO.....	72
Михайло Грушевський як археограф, редактор і видавець	
Корновенко С.В., Владига О.М. АРХЕОГРАФІЧНА СПАДЩИНА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ДОРЕВОЛЮЦІЙНОЇ ДОБИ: ПРОЕКТИ, ІНСТИТУЦІЇ, ВИДАННЯ.....	120
Ковалевська О.О. НАУКОВА СПІВПРАЦЯ М. ГРУШЕВСЬКОГО ТА М.БІЛЯШІВСЬКОГО ЩОДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛЬСЬКИХ АРХІВІВ.....	138
Савчук І.І. ОСОБЛИВОСТІ РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧОЇ ПРАЦІ М. ГРУШЕВСЬКОГО В ЧАСОПИСІ «УКРАЇНА».....	147
Проблемне поле наукових студій Михайла Грушевського	
Кущий І.П. ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ОБРАЗИ В НАУКОВО-ІСТОРИЧНІЙ СПАДЩИНІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.....	156
Чабан А.Ю. ВІЗІЯ М.С. ГРУШЕВСЬКОГО ІСТОРІЇ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ.....	168

Великий історик як політичний і громадський діяч

Яковлев Ю.О. МІЖ НАУКОЮ ТА ПОЛІТИКОЮ: МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І РУСЬКО-УКРАЇНСЬКА РАДИКАЛЬНА ПАРТІЯ (1894–1899)..... 186

Крот В.О. ПРОБЛЕМИ СПІВПРАЦІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО З ДЕПУТАТАМИ ПЕРШОЇ ДУМИ 211

Грич І.Б. УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ: ІНТЕРПРЕТАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ (М. ГРУШЕВСЬКИЙ ТА ІНШІ ДЕРЖАВНИКИ) 222

Родинне та схоларне коло М. Грушевського

Журавльов С.А. ПЕДАГОГІЧНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СЕРГІЯ ФЕДОРОВИЧА ГРУШЕВСЬКОГО..... 240

Педич В.П. ЛЬВІВСЬКА ІСТОРИЧНА ШКОЛА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО: КОЗАКОЗНАВЧИЙ ДИСКУРС..... 250

Історіографічна рефлексія

Гоцуляк В.В. СУЧАСНА ІСТОРИЧНА ДУМКА ПРО “НАРОДНИЦТВО” І “ДЕРЖАВНИЦТВО” М. ГРУШЕВСЬКОГО 274

Бундак О.А. ПОСТАТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО НА СТОРІНКАХ «УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНИНА» 291

Рецензії та огляди

Тельвак Віталій, Педич Василь. Львівська історична школа Михайла Грушевського. – Львів: Світ, 2016. – 440 с. (Серія «Грушевськіяна»: Т. 9. (Масненко В.В.)..... 298

У ПРИЗМІ ПОШУКІВ «СВОЄЇ» ЦИВІЛІЗАЦІЇ. Куций Іван. Цивілізаційні ідентичності в українській історіографії кінця XVIII – початку XX ст.: між Слов’янщиною та Європою. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2016. – 480 с. (Демуз І.О.) 305

Наші автори 309

Михайло Грушевський
як археограф, редактор і видавець

Сергій КОРНОВЕНКО

ЧНУ ім. Б. Хмельницького (Черкаси)

Ольга ВЛАДИГА

Львівське вище професійне училище

комп'ютерних технологій та будівництва (Львів)

АРХЕОГРАФІЧНА СПАДЩИНА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ДОРЕВОЛЮЦІЙНОЇ ДОБИ: ПРОЕКТИ, ІНСТИТУЦІЇ, ВИДАННЯ

Львівське двадцятиліття життя та творчості М. Грушевського в середовищі дослідників його спадщини одноставно вважається найпліднішим. Винятковим воно було і в аспекті реалізації ним задуманих джерелознавчих планів, з яких у короткому часі постала нова програма української модерної археографії. Завдяки їй вітчизняна історична наука швидкими темпами надолужувала хронічне відставання від європейської гуманітаристики. З огляду на це, актуальним завданням вивчення різнопланової спадщини Великого Українця є всебічна реконструкція та осмислення його археографічного доробку. При цьому досліджуване у статті двадцятиліття можна умовно поділити на два підперіоди, водорозділом між якими стали революційні події 1905 р. в Російській імперії, що уможливили розгортання українського культурного та наукового життя на Наддніпрянщині. Ці періоди збігаються з виокремленими біографами вченого власне львівською та львівсько-київською добами його життя. У першій М. Грушевський розгортає масштабну науково-організаційну діяльність у Східній Галичині: формує організаційні структури археографічного характеру, розшукує та активно публікує історичні джерела, виховує плеяду талановитих учених-археографів. Наступна доба позначена інтенсивним проникненням творів та ідей М. Грушевського на Наддніпрянщину і спробою започаткувати, за взірцями львівського НТШ, археографічну роботу у київському УНТ, ініціювавши видання документів, котрі з цензурних причин не мали шансів на появу у попередній період. Верхня межа цього періоду зумовлена політичними та ідеологічними змінами на широкому просторі Східної Європи, яким поклала початок Перша світова війна. Її вибух суттєво вплинув на творчу долю самого М. Грушевського, унеможлививши скільки-небудь планомірну археографічну працю.

Загальновідомо, що археографічна діяльність М. Грушевського у львівське двадцятиліття була зосереджена в Археографічній комісії Наукового товариства імені Шевченка. Саме учень В. Антоновича ініціював

створення цієї комісії у рамках діяльності Товариства. Як самостійна структурна одиниця Товариства, АК постала 15 січня 1896 р. на спільному засіданні Історично-філософичної та Філологічної секцій¹. Першими членами комісії було обрано О. Борковського, М. Грушевського, О. Колесу, В. Коцовського, К. Левицького, С. Смаль-Стоцького, К. Студинського, І. Франка. Головою комісії та головним редактором її видань було обрано ініціатора справи М. Грушевського. Заступником голови було обрано І. Франка, секретарем – К. Студинського². М. Грушевський був незмінним головою АК аж до відомого конфлікту в НТШ у 1913 р.

Про утворення та біжучі завдання АК НТШ М. Грушевський невдовзі поінформував загальні збори Товариства у березні 1896 р. Вчений писав: «На початку сього вже року (1896) уконституювалася й особна комісія археографічна для ведення справи публікацій джерелових; задачою її є не тільки видаванне предложених матеріалів археографічних, але й вишукування та збирання їх через археографічні експедиції й відпоручення...»³. Втім, вказував голова комісії, повноцінною її діяльність може стати лише за умови регулярного та достатнього фінансування. Наразі ж, спеціальний бюджет на перший рік становив лише 1000 злр. та незначні дотації з фонду НТШ. Своїм завданням комісія поставила видавати раз на рік по одному тому «Жерел до історії України-Руси» та «Пам'яток українсько-руської мови і літератури».

Вказав М. Грушевський і на джерелознавчі пріоритети в роботі комісії. «Для ближших томів «Жерел», – твердив він, – комісія має на увазі, окрім закінчення люстрації 1565-6 р. земель руських, збірник інвентарів, справоздань etc. з королівщин тихже земель з кінця XV в. і до першої люстрації (споруженне копій з вибраних для нього описей варшавського архиву скарбового вже закінчується), описи королівщин подільських з XVI в., люстрація 1570 р. воеводств Руського, Белзького й Подільського, збірник актів галицьких з часів Хмельниччини, ревізії маєтностей лівобічної Гетьманщини і ин.»⁴.

Для «Пам'яток» першочергову увагу планувалося присвятити збіркам апокрифів (новозавітних та есхатологічних) і легенд, творам української драматичної літератури XVII-XVIII ст., а також науковому виданню писань І. Котляревського, приурочене до його ювілею. Останній проект насамперед мав уміщувати зведений текст з різних видань «Енеїди». М. Грушевський

¹ Центральний державний історичний архів України у м. Львів. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 42. – Арк. 12.

² З товариства. Діяльність секцій за першу третину р. 1896 (січень-цвітень) // Записки НТШ. – Львів, 1896. – Т. XI. – С. 1.

³ Грушевський М. Наукова діяльність Товариства імені Шевченка в р. 1895. Записка для загального збору р. 1896 // Записки НТШ. – Львів, 1896. – Т. X. – С. 9.

⁴ Там само. – С. 10.

пропонував опублікувати чотири перші пісні з книги 1809 р. з варіантами наступних видань без зміни правопису. Інший член АК В.Коцовський радив друкувати «Енеїду» для ширшої громадськості без коментарів. Комісія прийняла обидва проекти⁵.

У фокусі обговорень численних питань на засіданнях АК НТШ були, зрозуміло, проблеми підготовки та видання титульних видань комісії – «Жерел до історії України-Руси» та «Пам'яток українсько-руської мови і літератури». Практично кожне засідання комісії голова розпочинав зі звіту про стан справ з друком томів «Жерел» та «Пам'яток». Так, за нашими підрахунками, із розглянутих протягом головування М.Грушевського в АК близько ста вісімдесяти питань порядку денного, названим проблемам було присвячено абсолютну більшість часу. При цьому під дискусію найбільш часто піддавалися проблеми структури, змісту та черговості поодиноких томів, напрямків пошукової активності членів комісії, практики копіювання, розподілу обов'язків в АК, фінансові та організаційні проблеми її функціонування тощо. Всього ж, за спостереженнями Мирона Капралю, «за час головування М. Грушевського Археографічна комісія НТШ розглянула 57 планів видань документів і літературних пам'яток. Кожний проект проходив через ґрунтовне обговорення на засіданнях комісії»⁶.

Відзначимо, що поряд із суто практичними аспектами опрацювання та видання джерельного матеріалу, М.Грушевський ініціював також обговорення теоретичних аспектів археографічної роботи. Так, липневий протокол за 1902 р. доносить до нас факт дискусії серед членів АК про першочергові потреби галицької археографії⁷. А на липневому 1909 р. засіданні АК було обговорено справу методу видання археографічних матеріалів: поділ на категорії, хронологія, правопис, оригінали і копії, документи в цілості й ексцерпти і т. ін.⁸.

У львівське двадцятиліття М.Грушевський особисто підготував і видав чотири томи «Жерел». У центрі його археографічної праці було задумане ще в перший рік приїзду до Львова видання люстраційних описів королівщин. Кожному тому передувала розвідка укладача, в якій аналізувався економічний стан селянських господарств. М.Грушевський у всіх вступних статтях вивчає подібні питання: категорії селян, їхній економічний статус, форми землеволодіння, розміри селянських наділів, особливості оподаткування тощо.

⁵ З товариства. Діяльність секцій за першу третину р. 1896 (січень-цвітень) // Записки НТШ. – Львів, 1896. – Т. XI. – С. 1.

⁶ Капраль М. Археографічна діяльність Михайла Грушевського у львівський період життя (1894-1914) / Мирон Капраль // Михайло Грушевський і Львівська історична школа. Матеріали конференції. Львів, 24-25 жовтня 1994 р. – Нью-Йорк; Львів, 1995. – С. 171.

⁷ Засідання комісій. Археографічна комісія // Хроніка НТШ. – Львів, 1902. – Ч. 11. – С. 14.

⁸ Засідання комісій. Археографічна комісія // Хроніка НТШ. – Львів, 1909. – Ч. 39. – С. 23.

Звертають на себе увагу методичні аспекти археографічної діяльності вченого. Так, при наявності кількох текстів документу всі різночитання докладно обумовлювалися в підрядкових посиланнях, зверталася увага на особливості тексту – наявність маргіналій, закреслень, зміни почерку тощо. Обумовлювався текст, написаний на полях, зверталася увага на форму подачі матеріалу – таблицна чи рядкова. Пропущені слова та частини слів, поновлені за змістом, подавалися в круглих дужках. У разі не прочитання тексту ставилися крапки. Публікаціям джерел передували змістовні наукові розвідки, котрі базувалися, головним чином, на включених у том документах. Звертає на себе увагу культура наукового апарату виданих М.Грушевським томів. Вони містили географічні та іменні покажчики, котрі, на переконання самого вченого, «дають цінний матеріал для руської ономастики»⁹. Відзначимо, що укладання покажчиків ще не було звичною практикою для археографів того часу. Прикметно, що на останню обставину історик постійно звертав свою критичну увагу, рецензуючи тогочасні археографічні публікації¹⁰. Видання люстрацій розтягнулося на доволі тривалий час, попри те, що самі джерела були скопійовані вже в перші роки перебування М.Грушевського у Львові. «Причиною, – пояснює вчений, – були скупі засоби нашої археографічної комісії, що могла випускати не більше як по одному томуві на рік, а через те колекція «Описей королівщин» мусила давати місце іншим публікаціям та чекати черги по кілька років»¹¹.

Багато уваги та зусиль М.Грушевський як голова комісії присвятив фінансовому забезпеченню діяльності АК НТШ. Питання бюджету комісії неодноразово ставало предметом самостійної уваги як на її засіданнях, так і на зібраннях членів правління Товариства, а також у спілкуванні його голови з українськими парламентарями, котрі домагалися підвищення дотацій як НТШ у цілому, так і АК зокрема. Проблема збільшення коштів на видання АК піднімалися спочатку на її засіданнях, згодом вони обговорювалися на Президії НТШ і далі – вже як його звернення – надсилалися у відповідні державні та крайові інстанції. Про гостроту проблеми фінансування повноцінної діяльності АК НТШ свідчать слова М.Грушевського із його передмови до другого тому «Жерел до історії України-Руси»: «Невеликі

⁹ Грушевський М. [Передмова до т. III «Жерел»] // Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Грич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2005. – Т. 7: Серія «Історичні студії та розвідки (1900-1906)». – С. 309.

¹⁰ Див. напр.: Грушевський М.: Bartosza Paprockiego. Dwie broszury polityczne z lat 1587 i 1588... // Записки НТШ. – Львів, 1901. – Т. XLIV. – Кн. VI. – С. 5-6; М.Г. [Грушевський М.]: Материалы для истории экономического, юридического и общественного быта Старой Малороссии, издаваемые под редакцией Н. П. Василенка... // Записки НТШ. – Львів, 1902. – Т. XLVIII. – Кн. IV. – С. 19-20.

¹¹ Грушевський М. [Передмова до т. III «Жерел»] // Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Грич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2005. – Т. 7: Серія «Історичні студії та розвідки (1900-1906)». – С. 309.

кошти Археографічної комісії і взагалі Наукового товариства імені Шевченка не дають ще спромоги вести се видання так скоро, як того вимагають потреби українсько-руської науки і великі запаси матеріалів. Археографічна комісія не може ще публікувати більш як по тому на рік, і історичні матеріали мусять чергуватися з історично-літературними»¹².

М.Грушевський також приділяв увагу проблемі кількісного розширення кола працівників АК НТШ новими фаховими кадрами. При цьому, як свідчать інформаційні звіти про діяльність АК, учений намагався залучати археографів з різних куточків українських земель, що могли б своїми знаннями та зв'язками стати в нагоді при плануванні й реалізації нових археографічних проєктів. Так, вже у звіті 1900 р. ми бачимо, що початковий склад АК збільшився з восьми чоловік до дванадцяти. При цьому серед співпрацівників АК зустрічаємо й представників Наддніпрянщини – киян В.Антоновича і І.Каманіна, харків'янина Д.Багалія та одесита О.Маркевича¹³. Чергове поповнення складу комісії відбулося в 1902 р. за рахунок В.Гнатюка та О.Целевича. Залучення фахівців-археографів для реалізації проєктів АК уможливив статут Товариства, котрим дозволялося до складу комісії обирати не тільки його членів.

Втім, найбільш значно коло активних працівників АК НТШ зростало за рахунок учнів М.Грушевського. Власне найкращі представники львівської історичної школи взяли на себе більшу частину реалізації одного з найголовніших завдань діяльності АК – підготовку та видання «Жерел до історії України-Руси»¹⁴. Тут у першу чергу слід згадати Степана Томашівського, котрий як член і секретар АК НТШ вказується вже у протоколах за 1900 р.¹⁵. У 1902 р. членом АК став Олег Целевич. Одразу п'ятьох учнів М.Грушевського – Івана Джиджору, Василя Герасимчука, Івана Крип'якевича, Івана Кривецького та Дениса Коренця – прийняли до складу АК на лютому 1906 р. засіданні комісії. Таке стрімке поповнення її складу відбулося внаслідок запропонованого М. Грушевським і прийнятого Президією НТШ проєкту по пошуку та публікації документів до історії козаччини. Цікаво, що в роботі над реалізацією цього проєкту приймали участь і не члени комісії. Так, наприклад, до збирання джерел з історії козаччини був залучений Богдан Бучинський, котрий на той час ще не

¹² Грушевський М. Передмова до тому 2-го «Жерел до історії України-Руси» // Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Грич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2003. – Т. 5: Серія «Історичні студії та розвідки (1888-1896)». – С. 44-45.

¹³ Діяльність секцій і наукових комісій Товариства // Хроніка НТШ. – Львів, 1900. – Ч. 1. – С. 28.

¹⁴ Див. про це докл.: Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського. – Львів: Світ, 2016. – С. 84-108.

¹⁵ Діяльність секцій і наукових комісій Товариства // Хроніка НТШ. – Львів, 1900. – Ч. 1. – С. 28.

був членом АК¹⁶. В 1907 р. до роботи в АК долучився ще один представник львівської школи Іван Шпитковський.

Саме львівські учні М.Грушевського взяли на себе реалізацію його амбітного задуму по виданню корпусу матеріалів до історії козаччини. Чи не вперше цю проблему як надзвичайно актуальне завдання для Товариства та АК М.Грушевський поставив у своєму річному звіті в 1905 р. При цьому він вказав, що цим разом ідеться про нову якість археографічної праці. Якщо у попередні роки поодинокі дослідники реалізовували свої археографічні плани, то у випадку з пошуком і виданням джерел до історії козаччини праця повинна зробитися колективною та систематичною, адже жоден дослідник не може охопити пошуковою діяльністю численні архівосховища та повноцінно опрацювати всі періоди козацького минулого. Цю колективну працю, наголосив дослідник, уможливила молода генерація українських гуманітаріїв, вихована ним у науковому семінарі Львівського університету¹⁷.

Найбільш докладно проект видання джерел з історії козаччини М.Грушевський обґрунтував у своїй «Записці», запропонованій до обговорення на засіданні АК в листопаді 1905 р. В ньому він насамперед підніс актуальність своєї пропозиції: «Студіювання історії козаччини [...] зустрічається з великою перешкодою в браку джерел, і се, разом з іншими обставинами, служить причиною, що сучасний стан нашого знання сього періоду далеко не відповідає його важности й інтересу»¹⁸. Наявні ж археографічні видання, як українські (у першу чергу М.Костомарова та Київської археографічної комісії), так і російські та польські не мають системного характеру у підборі джерел до історії козаччини і дозволяють висвітлити лише її поодинокі аспекти. З огляду на це, твердить голова НТШ, АК має «моральний обов'язок» зосередитися на цій справі. І якщо раніше реалізація цього проекту була значною мірою ускладнена розпорошеністю фахових археографів по багатьох наукових центрах, то на початку ХХ ст. ця кадрова проблема значною мірою вирішена. При цьому саме козацький період, наголосує дослідник, будучи надзвичайно вдячним полем для реалізації археографічних амбіцій молодих істориків, був у центрі його уваги на науковому семінарі. Результатами його роботи стали «не менше десятка молодих людей відповідно вправлених в історичну й археографічну методику». Це, підкреслює М.Грушевський, дає підстави звернутися до АК та Президії НТШ з проектом систематичного збирання та корпусного видання джерельних матеріалів до історії козаччини.

¹⁶ Наукова діяльність Товариства в 1906 р. // Хроніка НТШ. – Львів, 1907. – Ч. 29. – С. 13.

¹⁷ Загальні збори (дня 19 цвітня 1905) // Хроніка НТШ. – Львів, 1905. – Ч. 22. – С. 6.

¹⁸ Грушевський М. Записка предложена археографічній комісії проф. Грушевським в справі видання корпусу матеріалів до історії козаччини // Хроніка НТШ. – Львів, 1905. – Ч. 24. – С. 19.

Виклав М.Грушевський і своє розуміння технічних аспектів організації проекту. На його погляд, роботу слід поділити за хронологією (до Хмельниччини, добу повстання, період від смерті Хмельницького до 1664 р., часи Дорошенка і Самоїловича, часи Мазепи і Скоропадського), а також за групами архівів (архіви краківські та варшавські, архіви московські та петербурзькі та ін.). З огляду на такий поділ, вказував голова АК, слід доручати окремим дослідникам чи групам дослідників збирання джерельного матеріалу з певного періоду з його подальшою публікацією, коли матеріалу назбирається на один стандартний за обсягом том.

Для виконання цього амбітного плану М.Грушевським було залучено як найбільш талановитих своїх учнів, так і зацікавлених українськими джерелами дослідників: І.Крип'якевича (формування козаччини – до 1640 р.), С.Томашівського та М.Кордубу (доба Хмельниччина), В.Герасимчука (період Руїни за 1657-1665 рр.), І.Кревецького (часи П.Дорошенка), І.Джиджору (Гетьманщина в 1720-1740 рр.), Ф.Голійчука (доба П.Орлика), М.Стадника (Гадяцька угода), Д.Коренця (Виговщина), В.Липинського (1676-1709 рр.), М.Залізняка (часи І.Мазепи), О.Грушевського (Гетьманщина XVII-XVIII ст.), Ф.Колессу (часи Пилипа Орлика), А.Єнзена (мазепинська еміграція), М.Василенка (Гетьманщина XVIII ст.), В.Модзалевського (щоденник Якова Марковича), І.Шпитківського (Коліївщина).

Успіхи діяльності комісії у перший рік реалізації проекту козацької археографії були відзначені вже у науковому звіті за 1906 р. У ньому вказувалося, що молоді члени АК протягом року виїжджали до архівів Кракова, Варшави, Петербурга, Москви, Харкова та Києва «з дуже гарними результатами»¹⁹. Разом із тим з прикрістю відзначалося, що в 1906 р. АК не отримала проекрованої міністерської дотації, отже темпи пошуку та копіювання джерел очікувано знизяться.

Реалізація проекту козацької археографії повною мірою розкрила науково-організаційний талант М.Грушевського. Він не лише визначав першочергові напрямки археографічних експедицій, але й всіляко сприяв працівникам АК у їхній пошуковій діяльності. Маючи ще з часів магістерських студій добре налагоджені зв'язки в середовищі російських, польських та українських архівістів, а також володіючи розгалуженою мережею фахових копіювальників, учений охоче допомагав працівникам АК, що у своїй більшості були його учнями. Як свідчить, наприклад, листування М.Грушевського, особисте знайомство голови НТШ з І.Каманіним та О.Левицьким – працівниками Київського центрального архіву давніх актів – відкривало широкі можливості для роботи львівських археографів у київських архівосховищах, адже уможливило отримання

¹⁹ Наукова діяльність Товариства в 1906 р. // Хроніка НТШ. – Львів, 1907. – Ч. 29. – С. 13.

фахових консультацій та замовлення копій необхідних документів без зайвих формальностей.

Даючи своїм учням завдання археографічного плану, М.Грушевський тримав у полі зору процес їх виконання, постійно перебуваючи з початкуючими дослідниками в епістолярному діалозі. В листах Б.Барвінського, В.Герасимчука, С.Томашівського, М.Кордуби, І.Джиджори, І.Крип'якевича, О.Целевича, Ф.Голійчука до вчителя надзвичайно цікаво відображено особливості їхньої археографічної праці в багатьох містах Європи, обговорюються евристичні можливості віднайдених джерел, врешті, містяться прохання про поради побутового та наукового характеру.

Надзвичайно цікавими та корисними для наслідування є організаційні особливості реалізації проекту козацької археографії. Одному археографу було надзвичайно складно тривалий час працювати з тим самим архівним масивом. З огляду на це, М.Грушевський, як уперше звернув увагу І.Гирич, застосовував своєрідний «вахтовий метод» у діяльності археографічних експедицій. Цей метод полягав у тому, що на зміну одному археографові, який внаслідок якихось обставин був змушений припинити роботу, їхав інший дослідник. Ця практика, вказує київський грушевськознавець, найкраще простежується на прикладі краківських архівів. У кожному з них по черзі працювали спочатку В.Герасимчук, згодом І.Кревецький, пізніше І.Крип'якевич. І.Кревецький допомагав у копіюванні джерел В.Герасимчукові, який виконував ознайомлювальну роботу. І.Крип'якевич приїхав до Кракова, вже маючи попередню інформацію від своїх колег. Він вважав своїм першим завданням зустрітися з В.Герасимчуком та І.Кревецьким, щоб скоординувати спільні дії. Згодом через В.Герасимчука з АК НТШ у Кракові почали співпрацювати Д.Коренець, М.Стадник та В.Липинський. Через краківські архіви у свій час пройшов і С.Томашівський. У Відні й Римі по черзі працювали, допомагаючи один одному, С.Томашівський і М.Кордуба. При цьому впадає у вічі щире та довірливе ставлення один до одного у середовищі учнів М.Грушевського, що дозволяє говорити про загальний сприятливий емоційний «клімат» його наукової школи. Молоді історики, як про це свідчить, наприклад, лист В.Герасимчука, щиро дякували вчителю за присилання колег для надання допомоги в опрацюванні архівних фондів²⁰.

Колективна планомірна праця по виданню корпусу документів з історії української козащини у короткому часі принесла вагомий результат у вигляді кількох томів документів. Перші підсумки такої роботи голова АК НТШ підвів у передмові до восьмого тому «Жерел», що відкривав серію видань джерел козацької доби. Стисло переповівши головні думки свого

²⁰ Центральний державний історичний архів України у м. Київ. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 411. – Арк. 12.

археографічного задуму, М.Грушевський вкотре наголосив на науковій та громадській важливості проекту козацької археографії²¹. Із властивим собі оптимізмом, львівський професор, покликаючись на молоде покоління українських археографів, висловив сподівання, «що енергія нашої суспільності, її молодших поколінь особливо, переборе всі ті труднощі і праця, раз зрушена з своєї мертвої точки, буде йти невпинно».

Видання джерел до історії української козащини актуалізувало проблему джерельного забезпечення наступного періоду державного життя українських земель – доби Гетьманщини. Археографічну концепцію цього джерельного видання уперше на розгляд АК запропонував брат голови НТШ – Олександр Грушевський²². Він наголосив на особливій не лише науковій вагомості такого археографічного проекту, але й його суспільній значущості, адже йшлося про реконструкцію документальної бази для відтворення досвіду українського модерного державотворення, котре інспірувало політичні амбіції нашого народу на зламі XIX–XX ст. З цими аргументами на той час петербурзького приват-доцента цілком погодилося керівництво НТШ, у першу чергу сам М.Грушевський. За його пропозицією на засіданні Історично-філософічної секції в грудні 1908 р. було вирішено проєкт документального видання матеріалів Гетьманщини вважати пріоритетним, вартим підготовки та опублікування поза встановленою черговістю²³.

Осмыслюючи археографічну діяльність М.Грушевського на терені НТШ, варто також вказати на його внесок у розбудову рукописних колекцій Товариства та його архіву. У звітах з діяльності НТШ і секцій ми неодноразово зустрічаємося з ініціативами голови по набуттю різноманітних грамот, рукописних пам'яток, неопублікованої спадщини видатних українських діячів. Так, саме М.Грушевський на спільному засіданні секцій 1900 р. запропонував звернутися до Президії НТШ з пропозицією здійснити необхідні заходи по набуттю для архіву Товариства рукописної спадщини Михайла Драгоманова²⁴. Завдяки зусиллям голови НТШ, Архів Товариства став, поряд із бібліотекою, вагомою складовою його колекцій.

Незнаним до сьогодні аспектом археографічної діяльності М.Грушевського у львівський період, пов'язаним із головуванням в Товаристві та АК, залишається його намагання реформувати систему кадрового забезпечення діяльності місцевих архівів, розширивши її за рахунок молодого когорти українських архівістів і археографів. На цю

²¹ Грушевський М. Від Комісії [Передмова до т. VIII «Жерел»] // Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П.Сохань. – Львів: Світ, 2007. – Т. 8: Серія «Історичні студії та розвідки (1906-1916)». – С. 535.

²² Грушевський О. Плян видання актів з внутрішньої історії Гетьманщини // Хроніка НТШ. – Львів, 1908. – Ч. 36. – С. 23-27.

²³ Засідання секцій // Хроніка НТШ. – Львів, 1908. – Ч. 36. – С. 15.

²⁴ Засідання секцій і комісії Товариства // Хроніка НТШ. – Львів, 1900. – Ч. 3. – С. 5.

проблему проливає світло звернення М.Грушевського як голови АК до Галицького Сейму у справі реформи Крайового архіву. «...В інтересі археографічних студій», як окреслив мотивацію свого звернення вчений, він підняв проблему рівноправного призначення на посади архіваріусів представників як польської, так і української народностей. Важливість цієї проблеми, наголошує М.Грушевський, пояснюється тим, що «організація Архіву краєвого окрім практичної сторони має завсіди на оці й інтереси вищої категорії – наукові, має уважати, щоб зложені там акти використовувались для науки, а тому має помагати обсадження посад при Архиві науково приготованими людьми, що задовольючи з уряду свого практичні потреби Архіву, могли б визискувати архівний матеріал рівночасно і для студій наукових»²⁵. Натомість, звертає увагу голова АК, за останні роки ані один українець, хоча й мав необхідні освітні та наукові кваліфікації, не зміг отримати жодної – навіть найнижчої апліквантської посади при краєвому архіві, керівництво котрого взяло за неписане правило надавати працю виключно полякам. «З огляду, що таким чином культурні інтереси руського народу поносять кривду в сій сфері, – наголошує М.Грушевський, – Комісія Археографічна дозволяє собі звернутись до Високого Союму з такими бажаннями...»²⁶. Серед останніх голова АК називає паритетне призначення на посади архівістів, а також консультування у відборі необхідних фахівців не тільки з краківською Академією наук, як це було раніше, але й з Археографічною комісією НТШ як найбільш авторитетною українською науковою інституцією. На жаль, це емоційне звернення М.Грушевського не мало позитивних для українських науковців наслідків. У своїй відповіді маршалок краєвого сейму вказав, що «Високий Союм не порішив ніякої ухвали що до сеї петиції»²⁷.

Варто вказати, що у галицьке двадцятиліття археографічна діяльність М.Грушевського, хоча й була найбільше сконцентрована в АК НТШ, проте нею далеко не вичерпувалася. Цілу низку документів, котрі за тематичними та видовими ознаками не підходили для публікації в серії «Жерела до історії України-Руси», вчений представляв для обговорення на засіданнях Історично-філософічної секції та АК і згодом друкував на сторінках «Записок НТШ». Опубліковані таким чином документи висвітлювали важливі події та проблеми багатьох періодів українського минулого, відбиваючи різноманіття й всебічність археографічних зацікавлень М.Грушевського у цей час.

Січневі події 1905 р. в Петербурзі, сколихнувши всю Російську імперію, вирішальним чином вплинули на життєві плани М. Грушевського.

²⁵ Центральний державний історичний архів України у м. Київ. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 77. – Арк. 1.

²⁶ Там само. – Арк. 1 зв.

²⁷ Там само. – Арк. 2.

Наступний, 1906-й, був роком стрімкого входження М.Грушевського в культурно-наукову та громадсько-політичну орбіту Наддніпрянської України, адже саме тоді відмінили сумнозвісні «Временные правила о печати» 1876 р., які обмежували використання української мови. З того часу вчений активно курсує між Наддністрянщиною та Наддніпрянщиною, за його висловом, «живучи на два доми».

Поряд із громадсько-політичною справою, велику увагу М.Грушевський приділяв науково-організаційній діяльності на Наддніпрянщині, справедливо розуміючи важливість української науки для розвитку національної самосвідомості. З цією метою вчений, разом із українськими інтелектуалами Києва, ініціював заснування Українського наукового товариства, утвореного на зразок львівського НТШ²⁸. Рішення про організацію Товариства співпало з інтенсивними суспільно-політичними процесами, що протікали в Україні.

29 квітня 1907 р. відбулося перше загальне засідання Товариства, на якому одноголосно головою було обрано М.Грушевського²⁹. Серед різноманітних наукових планів УНТ помітне місце посідала археографічна робота, ініціатором якої, як і в НТШ, став голова Товариства М. Грушевський. Сам учений, згадуючи обставини утворення та початки діяльності київського товариства писав на сторінках «Автобіографії»: «Також рішено було приступити до видавання матеріалів археографічних і етнологічних. Пок[іийний] Семиренко, що рік річно підтримував видання Товариства грішми, згодився збільшити на се свою підмогу»³⁰. Незважаючи на це та інші численні джерельні свідчення, досі в історіографії триває дискусія про характер інституційного оформлення археографічного напрямку діяльності УНТ, подібно до того, як це було в НТШ³¹.

Відповідь на давню суперечку про характер інституціалізації археографічного напрямку в УНТ дають самі протоколи Товариства. Дійсно, свідчення про існування в структурі УНТ археографічної комісії як самостійної структурної одиниці у протоколах УНТ за 1913 р.³² (як про це згадує голова Товариства) відсутні. Натомість, на таку згадку ми натрапили в протоколі засідання ради УНТ за 29 грудня 1918 р., на котрому головував

²⁸ Грушевський М. Українське наукове товариство в Києві й його наукове видавництво // Записки УНТ. – 1908. – Кн.1. – С. 3-15.

²⁹ Там само. – С. 4-5.

³⁰ Грушевський М. Автобіографія, 1926 р. / Михайло Грушевський // Великий Українець: Матеріали з життя та діяльності М.С.Грушевського. – К.: «Веселка», 1992. – С. 238.

³¹ Див. про це докл.: Владига О. Михайло Грушевський та археографічні плани Українського Наукового Товариства // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія». – Харків: Колегіум, 2012. – Вип.46. – С.118-123.

³² ІР НБУ. – Ф. Х. – № 32919. Протоколи засідань Ради Українського наукового товариства в Києві, 1907-1921 рр. – Арк. 46 зв. – 59 зв.

сам М.Грушевський. Його останній одинадцятий пункт протоколу звучить: «Ухвалено пропозицію Голови закласти спеціальну комісію по збиранню і студійованою джерел по історії війни та революції»³³. Відзначимо, що проблемі інтенсифікації археографічної діяльності Товариства присвячено й попередній десятий пункт ухвали згаданого протоколу, яким на пропозицію Історичної секції було вирішено «вести далі початі ще раніше археографічні видання і на вступні видатки [призначити] 3000 карб.»³⁴. На жаль, наведена щойно згадка про утворення археографічної комісії виявилася поодинокую – більш докладної інформації про її діяльність в протоколах УНТ нам віднайти не вдалося. Це пояснюється, можливо, тим фактом, що невдовзі в 1919 р. М.Грушевський виїхав на еміграцію, а саме УНТ вступило у важкий період свого існування, пов'язаний з хронічним фінансовим дефіцитом, що й призвело до припинення його діяльності в 1921 р. внаслідок інтеграції структур Товариства до відповідних інституцій Академії наук.

Попри розгорнуту в сучасній українській історіографії дискусію з приводу характеру інституційного оформлення археографічного напрямку діяльності УНТ, можемо впевнено сказати, що в перші роки існування Товариства археографічна діяльність вочевидь не була серед пріоритетних напрямків цієї наддніпрянської установи. На нашу думку, це може бути пояснено низкою обставин. По-перше, археографічна діяльність українських учених на початку ХХ ст. була зосереджена в АК НТШ, що якраз прийняла амбітні плани козацької археографії та, як ми показали вище, членами комісії були практично всі тогочасні провідні українські історики з обох боків Збруча. По-друге, перед українською наукою на Наддніпрянщині виразно стояли першочергові культурно-просвітницькі завдання, віддзеркаленням чого було, скажімо, заснування мовної комісії та лекційно-популяризаторська активність членів УНТ. Врешті, по-третє, археографічний напрямок, як знаємо це з досвіду АК НТШ, був надзвичайно витратним, що було непосильним фінансовим тягарем для молодшої організації в умовах відсутності державної підтримки.

Не зважаючи на вказані вище обставини, джерелознавчо-археографічна тематика все-таки була присутня на засіданнях Історичної секції УНТ. Так, сам М.Грушевський на зібранні секції 25 жовтня 1908 р. виголосив доповідь «Про корпус литовсько-руських літописів»³⁵. На археографічну тему вчений доповідав і 6 квітня 1909 р. Тоді він зосередився на проблемі методики археографічної праці, висвітливши деякі питання з транскрипції актів

³³ Там само. – Арк. 106.

³⁴ Там само.

³⁵ Хроніка «Українського Наукового Товариства в Києві» за 1908 р. // Записки УНТ. – 1909. – Кн. IV. – С. 157.

XVIII ст.³⁶. Відзначимо, що з рефератами на археографічні теми виступали й інші члени секції. Наприклад, на травневому 1908 р. засіданні М.Розозинський прочитав доповідь «Про літопис Сафоновича»³⁷. Брат голови – Олександр Грушевський на зібранні 28 квітня 1909 р. виголосив реферат «Матеріали московських архівів про часи Мазепи»³⁸. На засіданні 22 грудня 1912 р. М.Грушевський реферував розвідку покійного Богдана Бучинського «Грамота Місаїла і грамота Ніфонта»³⁹.

Більшість із названих доповідей друкувалися на сторінках титульних видань УНТ – «Записок» та «України». Сам голова Товариства на сторінках його видань до вибуху Першої світової війни опублікував багато статей джерелознавчо-археографічного характеру.

Відзначимо, що питання археографічного характеру обговорювалися й на засіданнях Ради УНТ. Так, на зібранні 30 січня 1911 р. було доручено М.Василенкові здійснити переговори у справі видання щоденника Якова Марковича⁴⁰. Відзначимо, що цей археографічний проект неодноразово ставав об'єктом уваги на засіданнях УНТ, про що свідчать протоколи Товариства⁴¹. На прохання НТШ, рада УНТ також вирішила перейняти на себе видання підготовленого М.Василенком тому «Генерального слідства» Стародубського полку, повернувши львівському товариству витрачені на опрацювання матеріалів кошти⁴². Фінансування цього видання, як вказано в протоколі від 22 лютого 1914 р., взяли на себе «наслідники С.Грушевського [тобто Михайло та Олександр Грушевські – авт.] з тим, щоб се видання було його імені»⁴³.

Попри те, що УНТ не мало таких масштабних археографічних амбіцій, як НТШ, все ж зусиллями його працівників при керівництві М.Грушевського було здійснено кілька планів. Найбільш солідним проектом, реалізованим головою УНТ, було археографічне опрацювання збірки документів «Кирило-Мефодіївське братство», яка була вміщена в книзі «Пам'яті Тараса Шевченка (1814-1914)», що вийшла друком у Києві в 1915 р. На той час це було найповніше видання документів про братчиків. Пояснюючи читачеві

³⁶ Хроніка «Українського Наукового Товариства у Києві» // Записки УНТ. – 1910. – Кн. VII. – С. 111.

³⁷ Хроніка «Українського Наукового Товариства у Києві» за 1908 р. // Записки УНТ. – 1909. – Кн. IV. – С. 157.

³⁸ Хроніка «Українського Наукового Товариства у Києві» // Записки УНТ. – 1910. – Кн. VII. – С. 112.

³⁹ Хроніка «Українського Наукового Товариства у Києві» // Записки УНТ. – 1913. – Кн. XII. – С. 160.

⁴⁰ ІР НБУ. – Ф. X. – № 32919. Протоколи засідань Ради Українського наукового товариства в Києві, 1907-1921 рр. – Арк. 27; Хроніка «Українського Наукового Товариства у Києві» // Записки УНТ. – 1912. – Кн. X. – С. 158.

⁴¹ Див. напр.: ІР НБУ. – Ф. X. – № 32919. Протоколи засідань Ради Українського наукового товариства в Києві, 1907-1921 рр. – Арк. 34.

⁴² ІР НБУ. – Ф. X. – № 32919. Протоколи засідань Ради Українського наукового товариства в Києві, 1907-1921 рр. – Арк. 65 зв.

⁴³ Там само. – Арк. 63 зв.

актуальність видання документів кирило-мефодіївців, М.Грушевський у передмові до збірки писав: «Столітній ювілей Шевченка з особливою силою звертає нашу думку до сього вікопомного моменту в розві української мислі, що положив свій глибокий вплив і на творчості Кобзаря – до так званого Кирило-Мефодіївського брацтва 1845-1846 рр.»⁴⁴. Археографічна методика, застосована М.Грушевським у цьому виданні, була загалом властива для інших його археографічних проектів у галицьке двадцятиліття. Так, документи видано мовою оригіналу без змін, пропуски позначено безпосередньо у тексті крапками або ремарками у дужках, до кожного документа подано заголовок українською мовою, наприкінці вміщено перелік документів. Разом із тим, як відзначають дослідники, з погляду сучасних археографічних вимог видання не можна назвати досконалим: подекуди дати документів подано помилково або зовсім не подано, трапляються перекручення прізвищ осіб, заголовки досить стислі, не уніфіковані, часом в них бракує дати, імені особи (або подано російські ініціали), вживано скорочення слів, в тексті іноді замість прикінцевих реквізитів подано ремарку у дужках з посиланням на попередній документ, не завжди роз'яснено, чим зумовлені пропуски в тексті, позначені крапками тощо⁴⁵. Все ж, за оцінкою упорядників повного корпусу матеріалів Кирило-Мефодіївського товариства, що з'явився в наш час, збірка М.Грушевського тривалий час була «найповнішою публікацією документів слідчої справи кирило-мефодіївців»⁴⁶.

Для повноти реконструкції образу археографічної праці М.Грушевського у досліджуваній період слід також вказати на факт публікації вченим низки документів на сторінках «Історії України-Руси». При цьому відзначимо певну тенденцію – від тому до тому, по мірі того як збільшувався джерельний матеріал для реконструкції українського минулого, дослідник все частіше надавав сторінки своєї головної праці для відтворення найголовніших фрагментів, або й повних варіантів джерельних текстів, що насамперед повинно було, згідно його задуму, зробити більш переконливою ту чи іншу дослідницьку гіпотезу. Такий прийом був також наслідком теоретико-методологічних переконань М.Грушевського, що лежали в руслі позитивістсько-ранкеанських ідей про розуміння історичного джерела як своєрідного «дзеркала», в якому відображена минула реальність. Найбільш поширеною така практика, як відомо, була в останніх томах «Історії України-

⁴⁴ Грушевський М. Матеріали до історії Кирило-Мефодіївського брацтва. Признання кирило-мефодіївців // Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2007. – Т. 8: Серія «Історичні студії та розвідки (1906-1916)». – С. 387.

⁴⁵ Кіржаєв С.М. Деякі зауваження щодо археографічної діяльності УНТ. (Чи існувала в товаристві окрема Археографічна комісія?) // Український археографічний щорічник. – Випуск 3-4. – К., 1999. – С. 81-82.

⁴⁶ Бутич М. З історії підготовки до друку збірника «Кирило-Мефодіївське товариство» у трьох томах // Український археографічний щорічник. – К.; Нью-Йорк, 2004. – Нова серія. – Вип. 8-9. – С. 797.

Руси», виданих у радянське десятиліття, але становлення такого підходу можемо віднести до початку ХХ ст.

Загалом же, археографічна діяльність М.Грушевського у галицьке двадцятиліття постає як цілісний органічний феномен. Будучи спадкоємцем археографічних традицій київської документальної школи В.Антоновича, вчений добре розумів важливість розгортання систематичної археографічної праці як необхідної передумови модернізації української історичної науки, створення джерельного підґрунтя для реконструкції модерного українського гранд-нарративу, наданню організаційній структурі вітчизняних історичних студій необхідної логічної довершеності. З огляду на ці обставини, вчений практично з перших днів перебування у Львові ініціює і втілює ідею створення організаційної структури археографічного характеру в НТШ. Спочатку самотужки, а згодом разом із вихованцями свого наукового семінару, М.Грушевський активно заповнює найбільш прикрі для тогочасного українознавства джерельні лакуни, публікуючи томи листраційних матеріалів, козацьких актів, джерел до пізнання соціально-економічного та культурного життя на українських землях у ранньомодерний час. Розгортаючи археографічну роботу, вчений вкладав у її розуміння також потужний соборницький зміст, залучаючи до складу працівників АК НТШ істориків з інших українських земель, тим самим надаючи виданим джерельним томам не краєзнавчого, як це нерідко робили його попередники, а виразно національного характеру.

Коли ж з'явилися можливості розгортання українського наукового руху на підросійських землях, учений ініціював археографічну роботу українознавчого характеру на Наддніпрянщині. Її наслідком стали кілька солідних проєктів, а також численні публікації джерел у періодиці Українського наукового товариства. Попри загалом скромні археографічні результати, вкажемо на потужний ідеологічний і просвітницький ефект цієї роботи, адже вперше мовою джерел було піддано сумніву конструйоване протягом століть імперське бачення українського минулого. Відзначимо також, що почасти археографічні традиції УНТ стали підставою видавничих успіхів в 20-х роках.

Розгорнута в досліджуваній період масштабна робота вимагала відповідного теоретико-методологічного обґрунтування та розробки адекватних методичних підходів. І ці аспекти також була на постійному контролі голови НТШ. Вироблені ним на практиці засади і прийоми видання та публікації джерел не тільки цілком відповідали тогочасному рівню історичного знання, але й у більшості своїй не втратили актуальності у наш час.

Bibliography:

1. Бутич І. Михайло Грушевський – археограф // Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. – Львів, 1994. – С. 50-57.
2. Владига О. Михайло Грушевський та археографічні плани Українського Наукового Товариства // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія». – Харків: Колегіум, 2012. – Вип.46. – С.118-123.
3. Грушевський М. [Передмова до т. VII «Жерел»] // Грушевський М.С. Твори : У 50 т. / Редкол. : П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2005. – Т. 7 : Серія «Історичні студії та розвідки (1900-1906)». – С. 311-312.
4. Грушевський М. [Передмова до т. III «Жерел»] // Грушевський М.С. Твори : У 50 т. / Редкол. : П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2005. – Т. 7 : Серія «Історичні студії та розвідки (1900-1906)». – С. 309-310.
5. Грушевський М. Автобіографія, 1926 р. // Великий Українець : Матеріали з життя та діяльності М.С.Грушевського / Упоряд. та підгот. текстів та фотоматеріалів, комент. та приміт. А.П. Демиденка. – К. : «Веселка», 1992. – С. 220-240.
6. Грушевський М. Записка предложена археографічній комісії проф. Грушевським в справі видання корпусу матеріалів до історії козаччини // Хроніка НТШ. – Львів, 1905. – Ч. 24. – С. 19-21.
7. Грушевський М. Матеріали до історії Кирило-Мефодіївського братства. Признання кирило-мефодіївців // Грушевський М.С. Твори : У 50 т. / Редкол. : П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2007. – Т. 8 : Серія «Історичні студії та розвідки (1906-1916)». – С. 387-528.
8. Грушевський М. Наукова діяльність Товариства імени Шевченка в р. 1895. Записка для загального збору р. 1896 // Записки НТШ. – Львів, 1896. – Т. X. – С. 5-12.
9. Грушевський М. Передмова до тому 2-го «Жерел до історії України-Руси» // Грушевський М.С. Твори : У 50 т. / Редкол. : П.Сохань, Я.Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2003. – Т. 5 : Серія "Історичні студії та розвідки (1888-1896)". – С. 44-45.
10. Грушевський М. Українське наукове товариство в Києві й його наукове видавництво // Записки УНТ. – 1908. – Кн.1. – С. 3-15.
11. Грушевський М.: Bartosza Paprockiego. Dwie broszury polityczne z lat 1587 i 1588... // Записки НТШ. – Львів, 1901. – Т. XLIV. – Кн. VI. – С. 5-6.
12. Грушевський О. Плян видання актів з внутрішньої історії Гетьманщини // Хроніка НТШ. – Львів, 1908. – Ч. 36. – С. 23-27.

13. Діяльність секцій і наукових комісій Товариства // Хроніка НТШ. – Львів, 1900. – Ч. 1. – С. 27-35.
14. З товариства. Діяльність секцій за першу третину р. 1896 (січень-цвітень) // Записки НТШ. – Львів, 1896. – Т. XI. – С. 1-5.
15. Загальні збори (дня 19 цвітня 1905) // Хроніка НТШ. – Львів, 1905. – Ч. 22. – С. 1-18.
16. Засідання комісій. Археографічна комісія // Хроніка НТШ. – Львів, 1902. – Ч. 11. – С. 14.
17. Засідання комісій. Археографічна комісія // Хроніка НТШ. – Львів, 1909. – Ч. 39. – С. 23.
18. Засідання секцій і комісій Товариства // Хроніка НТШ. – Львів, 1900. – Ч. 3. – С. 1-5.
19. Засідання секцій // Хроніка НТШ. – Львів, 1908. – Ч. 36. – С. 7-15.
20. ІР НБУ. – Ф. X. – № 32919. Протоколи засідань Ради Українського наукового товариства в Києві, 1907-1921 рр. – На 152 арк.
21. Капраль М. Археографічна діяльність Михайла Грушевського у львівський період життя (1894-1914) // Михайло Грушевський і Львівська історична школа. Матеріали конференції. Львів, 24-25 жовтня 1994 р. – Нью-Йорк; Львів, 1995. – С. 166-173.
22. Кіржаєв С.М. Деякі зауваження щодо археографічної діяльності УНТ. (Чи існувала в товаристві окрема Археографічна комісія?) // Український археографічний щорічник. – Вип. 3-4. – К., 1999. – С. 77-86.
23. М.Г. [Грушевський М.]: Материалы для истории экономического, юридического и общественного быта Старой Малороссии, издаваемые под редакцией Н.П. Василенка... / Михайло Грушевський // Записки НТШ. – Львів, 1902. – Т. XLVIII. – Кн. IV. – С. 19-20.
24. Наукова діяльність Товариства в 1906 р. // Хроніка НТШ. – Львів, 1907. – Ч. 29. – С. 7-16.
25. Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського. – Львів: Світ, 2016. – 440 с.
26. Хроніка «Українського Наукового Товариства в Києві» за 1908 р. // Записки УНТ. – 1909. – Кн. IV. – С. 153-159.
27. Хроніка «Українського Наукового Товариства у Києві» // Записки УНТ. – 1910. – Кн. VII. – С. 107-114.
28. Хроніка «Українського Наукового Товариства у Києві» // Записки УНТ. – 1912. – Кн. X. – С. 158-164.
29. Хроніка «Українського Наукового Товариства у Києві» // Записки УНТ. – 1913. – Кн. XII. – С. 158-164.
30. Центральний державний історичний архів України у м. Київ. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 411 (Листи Герасимчука В.) – 85 арк.

31. Центральний державний історичний архів України у м. Київ. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 77 (Грушевський М.С. Звернення правління та археографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка до "Краєвого сейму" та науковців Галичини про рівність розподілу наукових посад між поляками та українцями (русинами) в архіві краєвому (Львівському) і про вживання української мови в Львівському університеті та на археологічному з'їзді в 1899 р в м. Києві) – 24 арк.

32. Центральний державний історичний архів України у м. Львів. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 42 (Книга протоколів засідань членів історико-філософської секції) – 141 арк.

Serhii Kornovenko, Olha Vladyha

**Archeographical Heritage of Mykhaylo Hrushevsky
of Pre-revolutionary Era: Projects, Institutions, Publishing**

Abstract

The article focuses on the reconstruction of Hrushevsky's archeographical heritage during the period of his life and work in Lviv. The role of the scientist in the development of archaeological institutions was highlighted, his proposed projects were implemented, and various editions were published. The article concludes about the fundamental nature of Hrushevsky's archeographic contribution.

Key words: M.Hrushevsky, archeography, Shevchenko Scientific Society of Archaeological Commission, "Sources of Ukraine-Rus History", Lviv period

Наші автори

Бундак Олена Анатоліївна, кандидат історичних наук, доцент, заступник директора з наукової роботи Луцького інституту розвитку людини Університету «Україна»

Владига Ольга Миколаївна, кандидат історичних наук, викладач історії Львівського вищого професійного училища комп'ютерних технологій та будівництва (м. Львів)

Ващенко Володимир Володимирович, доктор історичних наук, професор Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (м. Дніпро)

Гирич Ігор Борисович, доктор історичних наук, завідувач відділу джерел з історії України XIX – початку XX ст., зав. сектора грушевськознавства Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України

Гоцуляк Віктор Володимирович, доктор історичних наук, професор кафедри археології та спеціальних галузей історичних дисциплін Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

Демуз Інна Олександрівна, доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри документознавства ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Журавльов Святослав Андрійович, кандидат історичних наук, вчитель історії Харківської ЗОШ № 126

Ковалевська Ольга Олегівна, доктор історичних наук, старший науковий співробітник відділу української історіографії Інституту історії України НАН України

Корновенко Сергій Валерійович, доктор історичних наук, професор, проректор з наукової, інноваційної та міжнародної діяльності Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

Куций Іван Петрович, кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

Крот Володимир Олександрович, кандидат історичних наук, доцент Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського

Масненко Віталій Васильович, доктор історичних наук, професор, в.о. завідувача кафедри історії України Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

Педич Василь Пилипович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Пиріг Руслан Якович, доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту історії України НАН України

Савчук Інна Іванівна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Історико-меморіального музею М. Грушевського у м. Києві

Стемнік Анджей, доктор габлітований, професор Університету Марії Кюрі-Склодовської (м. Люблін, Польща)

Тельвак Віталій Васильович, доктор історичних наук, професор кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка

Удод Олександр Андрійович, доктор історичних наук, професор, чл.-кор. НАПН України, завідувач відділу української історіографії Інституту історії України НАН України

Чабан Анатолій Юзєфович, доктор історичних наук, професор кафедри археології та спеціальних галузей історичних дисциплін Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

Яковлев Юрій Олегович, аспірант кафедри історії України Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника (м. Івано-Франківськ)

Наукове видання

Symposium historiographicum Czercasiensium

— Том I —

Присвячений 150-річчю
від дня народження
Михайла Грушевського.

Збірник наукових праць

Науковий редактор
Віталій Масненко

Здано до набору 15.12.2016. Підп. до друку 22.12.2016.
Формат 60x84/16. Папір книжковий. Гарнітура Times.
Ум. др.арк 20,65. Наклад 300 прим.

Виготовлено ФОП Гордієнко Є.І.
Свідोцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників і
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 4518 від 04.04.2013 р.

Україна, 18000, м. Черкаси
тел./факс: (0472) 56-56-12, (067) 444-28-94
e-mail: book.druk@gmail.com

Це видання надруковано на папері
із деревини відповідної нормам
екологічного лісовикористання